

Jeopolitik Güç Mücadelesi ve Basra Körfezinin Önemi

Yasemin KONUKCU*

Özet

Basra Körfezi, Ortadoğu'nun stratejik noktalarından birisi olarak kabul edilmektedir. Coğrafi konumu, petrol ve enerji kaynakları açısından önemli geçiş güzergâhlarından birisi olması ve bölgedeki siyasi istikrarsızlıklar Körfez'in, jeopolitik özelliklerine odaklanmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda, makalenin temel amacı jeopolitika kavramı çerçevesinde, Basra Körfezi'nin, bölge ülkeleri açısından önemini analiz etmek ve güncel tartışmalara ışık tutmaktır. Bölge ülkelerinin ve küresel aktörlerin artan güç gösterileri, jeopolitik önemi tartışma götürmez Basra Körfezi'ne daha fazla dikkat edilmesini zorunlu hale getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Basra Körfezi, Jeopolitika, Siyasi Değişim, Bölgesel Gerilim, Mezhep.

Geopolitical Power Struggle and the Importance of the Persian Gulf

Abstract

The Persian Gulf is considered to be as one of the most strategic points of the Middle East. Due to its geographical location, being one of the important transit routes of oil and energy resources, and political instability in the region, geopolitical characteristics of the Gulf are the important features that indicate to focus on the geopolitical importance of the Gulf region. In this context, the main purpose of this article is, within the framework of the geopolitical concept, to analyse the importance of Persian Gulf in terms of regional countries and to shed light on current debates. Due to increased power demonstration of the Gulf countries and the global powers as well it is important to draw attention on the Persian Gulf with an undebatable geopolitic importance of this region.

Keywords: Persian Gulf, Geopolitics, Political Change, Regional Tension, Sectarian.

Basra Körfezi bölgesel ve küresel güçler için neden önemlidir? Her iki düzeyde bakıldığında bölgenin çok boyutlu bir önemi olduğu gözlemlenmektedir. Küresel ölçekte yaşanan askerî ve siyasi gerilimlerin bölgeye olumsuz yansımaları yadsınamaz bir gerçektir. Yani ABD ve Rusya'nın Ortadoğu'ya yönelik farklı bakış açıları bölgedeki güç ilişkilerini şekillendirirken, Körfez ülkeleri arasında kökleri tarihe dayanan jeopolitik rekabet belirsizlikleri arttırmaktadır. Bu noktada, bölgesel çatışma alanlarının neler olduğu ve rekabet halinde olan ülkelerin bölgesel irtibat alanlarının ne şekilde ortaya çıktığı büyük önem arz etmektedir.

Körfez'deki güç mücadelesinde tabloyu netleştirmek yukarıda sıralanan belirsizlikleri açığa çıkarmakla mümkündür. Bu makale, Körfez'de tarihsel süreçte yaşanan güç mücadelesine ve hassas bölge meselelerine odaklanarak, gelecekte hangi sorunların yaşanabileceği sorusuna cevap aramayı hedeflemektedir. Bu çerçevede çalışmanın temel tezi, Körfez bölgesinin tek faktörden hareketle analiz edilemeyeceği dolayısıyla bölge ülkelerinin dinî-siyasi-güvenlik kaygılarının birlikte ele alınarak belirsizliklerin ortadan kaldırılabileceği iddiasına dayanmaktadır.

Çok fazla değişkenin belirleyici olduğu Körfez'de, Arap Baharı, İran etkisi ve bölgesel güvenlik hassasiyetleri oldukça zor ve çok bilinmeyenli bir denklem yaratmıştır. Bu çerçevede makalede, ilk önce jeopolitika kavramı kısaca çözümlenmiş, daha sonra tarihsel olarak Körfez'de yaşanan ekonomik ve jeopolitik rekabet ele alınmıştır. İttifak

---

* Dr., Serbest Araştırmacı, E-mektup: ykonukcu2003@yahoo.com

arayışları ve askeri gerilimler bu çalışmada Körfez'deki siyasi çatışmaların bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Basra Körfezi'nin stratejik bir nitelik kazanmasında önemli rol oynayan ittifaklar bu makalede ele alınan konular arasındadır. Ayrıca bu çalışma 2003 sonrasında bölgede meydana gelen denge değişimlerine odaklanmaktadır.

Körfez'de jeopolitika kavramını yakından ilgilendiren pek çok faktör bulunmaktadır. Kırılgan güvenlik meseleleri, enerji kaynakları, enerji güvenliği ve aktörler arasındaki güçlü rekabet, bölgenin jeopolitik olarak analiz edilmesini zorunlu hale getirmektedir. Körfez ülkelerinin Ortadoğu'nun "en sıcak" merkezlerinden birisi olarak kabul edilmesinin dolaylı nedenleri de vardır. Askeri krizlerin yanında, bölge ülkelerinin iç istikrarlarının kırılganlığı, İran-Suudi Arabistan gerilimi, silahlanma yarışı ve dış güçlerin artan nüfuzu Basra Körfezi'ndeki dengeleri hassas ve öncelikli bir konu haline getirmektedir.

Körfez ülkelerinin küresel güçlerle yakın ilişkiler içerisinde bulunmaları, kültürel ilişkileri çeşitlendirme çabaları ve güç elde etme politikaları, bölgenin siyasi karakteri üzerinde belirleyici bir rol oynadığından söz konusu bu çalışma jeopolitika kavramı temelinde çözümlenmeye tabi tutulmuştur.

Jeopolitika Kavramı

Coğrafya, antropoloji ve sosyal psikoloji, küresel siyasetteki analizlerde referans noktaları olarak kabul edilmektedir. Coğrafya ve dış politika arasındaki ilişkiye odaklanan jeopolitika kavramının temelleri 20. yüzyılda atılmıştır.¹ Jeopolitika kavramı yaygın olarak I. ve II. dünya savaşlarında kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavram, genel anlamı itibarıyla coğrafyanın dış politikaya ve politik mücadelelerdeki etkisine odaklanmaktadır. Jeopolitika kavramı, küresel sistemin yanında, yerelliğin veya coğrafyanın politik sonuçlarını da dikkate almaktadır. Küresel çatışmaların belirsizliklerine ve dengesizliklerine karşın, jeopolitik krizler, krizin kaynağının ve taraflarının genellikle somut olması nedeniyle göreceli bir netlik taşımaktadır. Diğer bir ifadeyle jeopolitika kavramı, ülkelerin dış politikalarında coğrafyanın belirleyici bir unsur olarak ele alınmasını ifade etmektedir. Ülkenin veya bölgenin sahip olduğu özel coğrafi konum, doğal kaynaklar ve ekonomik önem gibi faktörler ilgili aktörlerin, siyasi ve ekonomik kararlarını doğrudan etkileyebilmektedir.

Ülkelerinin jeopolitik yapısı durağan bir özellikte değildir. Bölgesel ve küresel sistemde veya güç yapısında değişim, ülke veya bölgenin jeopolitik konumunu ve stratejik dengelerini etkileyebilmektedir. Ayrıca kültürel dönüşüm ve siyasal sistemin yeniden yapılanması, bir ülke veya bölgenin jeopolitik olarak yeniden ele alınmasını gerektiren değişkenlerdir. Kısacası jeopolitika kavramı, bir bölgedeki etkileşim halinde olan dinamikleri göz önünde bulundurmaya gerektirmektedir. Klasik jeopolitika teorileri, (kara hâkimiyeti, deniz hâkimiyeti vd.) genel anlamda askeri, güvenlik ve coğrafi hâkimiyet arayışına dayanak oluşturmaktadır. Modern jeopolitik anlayış ise, kısmen küresel hâkimiyet kurma arayışı olmaktan sıyrılmıştır.

Çağdaş jeopolitikçiler, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkiler disiplininde yaşanan dönüşüme uygun olarak, jeopolitika kavramını yeniden ele almışlardır. Örneğin, stratejik nitelikteki bölgeler yakından mercek altına alınmaya başlanmış ve bir coğrafyada siyasi değişime etki edebilen kültürel, ekonomik ve siyasi

---

¹ İşcan, İsmail Hakkı, Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları, Uluslararası İlişkiler, Cilt 1, Sayı 2, 2004, s. 49.

unsurlar kavramının içeriğine dâhil edilmiştir.² Bu kavramda yaşanan dönüşüm aşağıdaki kelimelerle ifade edilebilir:

“Modern jeopolitik daha çok devletin uluslararası arenadaki ekonomik, politik ve teknolojik durumu, mali gücü, teknoloji yaratma (inovasyon) olanakları, enerji kaynakları, dünyadaki olumlu imajı, uluslararası süreçlere katkısı, medeniyeti (kültürel gelişim, küresel bilgi, iletişim teknolojilerine erişim, sanal etki alanı vb.) gibi göstergeler temelinde tanımlanan bir yapıya dönüşmüştür.”³

Sonuç olarak çağdaş anlamda jeopolitika kavramı, bölgesel düzeyde politik etkileşime neden olan, coğrafi konum, siyasi ilişkiler ve etkileşimlere yol açan nüfus yapısı, kültür ve kimlik konularının bölgesel ve küresel güç mücadelesinde birlikte ele alınmasını gerektirmektedir. Sözü edilen değişkenler farklı oranlarda güç mücadelesine etki ederken, jeopolitik olarak kilit noktada bulunan Basra Körfezi etrafından devam eden mücadeleyi çözümlenmek için anahtar bir rol oynamaktadırlar.

Körfez’de Gerilimin Tarihçesi

Doğal koridor görevi gören belli başlı coğrafi geçiş noktaları, enerji sevkiyatı, ticaret ve seyahat açısından çeşitli avantajlara sahiptirler.⁴ Basra Körfezi tarihsel olarak önemli geçiş güzergâhlarından birisi olmakla birlikte, 1907 yılından itibaren büyük güçlerin yoğun olarak mücadele ettiği bir coğrafya haline gelmiştir. Zira 1907 yılında yapılan uluslararası anlaşmayla birlikte Körfez, İngilizlerin nüfuz alanına dönüşmüştür. Bu tarihten bir yıl sonra keşfedilen petrol kaynakları, uluslararası alanda, körfezin jeopolitik durumuna yeni bir önem katmış ve bölgeye olan ilginin artmasına neden olmuştur.⁵

Aynı tarihlerde Rusya, İran üzerinde önemli bir nüfuz alanı oluşturmuş ve Körfez’de deniz kuvveti kurma peşine düşmüştür.⁶ Ruslara karşı harekete geçen İngiltere ise, İran’la petrol anlaşması imzalayarak, Moskova’nın bölgede yayılmasının önüne geçmeye çalışmıştır. 1903 yılında İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne Lordlar Kamarasında kendi deyişimiyle “Ortadoğu’nun Monroe Doktrinini”⁷ ilan etmiştir. Bakan’ın ifadesine göre; “İngiltere İran Körfezi’nde kendisinden başka hiçbir gücün deniz üssü veya takviyeli liman kurmasına müsaade etmeyecek ve böyle bir hareketi kendi çıkarlarına

² Jones Martins, Rhya Jones, Michael Woods, “An Introduction to Political Geography”, s.3, [http://www.univpgri-palembang.ac.id/perpus-fkip/Perpustakaan/Geography/Geografi%20manusia/Pengantar%20Geografi%20Politik%20\(Ruang,%20tempat%20dan%20Politik\).pdf](http://www.univpgri-palembang.ac.id/perpus-fkip/Perpustakaan/Geography/Geografi%20manusia/Pengantar%20Geografi%20Politik%20(Ruang,%20tempat%20dan%20Politik).pdf), (21.06.2018).

³ Hasanov, Ali, Jeopolitik, (çev.) Azad Ağaoğlu, Fuad Şammedov, Bab-ı Ali Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.201.

⁴ Macdonald, Hugh, Geopolitics and Middle East Conflict, 2002, s.21, <https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/99641/1/FS0602.pdf>, (10.05.2018).

⁵ Sözü edilen Rus-İngiliz Anlaşması ve etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karadeniz, Yılmaz, The 1907 British-Russian Treaty’s Impact on Iranian Politics, Route Educational and Social Science Journal, volume 4, no 2, 2017, s. 222-236.

⁶ Yergin, Daniel, Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü. (çev.) Kamuran Tuncay, 3. Basım. İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2003, s.134.

⁷ ABD Başkanı James Monroe tarafından 1823 yılında uygulamaya konan ve kendi adıyla anılan bu doktrine göre, Avrupa ülkelerinin ABD’nin işlerine karışmasının ve Atlantik bölgesine müdahalesinin kabul edilmeyeceği bildirilmiştir. Monroe Doktrini ile ABD, Avrupalı sömürgeci güçlerin Amerika kıtasındaki nüfuzunu sona erdirmeyi ve kendi nüfuzunu pekiştirmeyi hedeflemiştir. Bu doktrin kısaca “Amerika Amerikalıdır.” sloganıyla özetlenebilecek bir doktrindir (Sümer, Gültekin, Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü, Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, Sayı 19, 2008, s.123).

yöneltilmiş menfur bir saldırı sayacaktı.”⁸ Diğer yandan İngiltere, Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Almanların bölgede egemenlik kurmasını önlemek amacıyla Kuveyt ve Bahreyn ile ittifak anlaşmaları imzalamıştı.

İkinci Dünya Savaşı’nın hemen ardından, modern limanların tesis edilmeye başlandığı, Körfez ülkelerinde balıkçılık başta olmak üzere birçok alanda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 1960’lı yılların sonunda İngilizler askeri olarak bölgeyi terk etmişler ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) bu ülkenin hâkimiyet kurduğu alanlara yerleşme çabası içine girmiştir. Böylece ABD körfezdeki ilk askerî tesisini Bahreyn’de 1971 yılında kurmuştur. Ruslar, Araplar, İranlılar ve İngilizler arasında mücadele sahası olan Körfez, bu tarihten itibaren giderek güçlenen ABD askeri varlığına sahne olmuştur. Körfez’de 1979 yılına kadar belli bir statüko oluşmuş ancak İran Devrimi sonrası gerilim yüklü yeni bir dönem başlamakta gecikmemiştir. Devrimin bölgesel ve küresel ölçekte çok boyutlu etkileri olmuştur.

Bu noktada altı çizilmesi gereken husus ise, İran’ın devrim öncesi dönemde de ABD’nin Ortadoğu’daki diğer önemli bir müttefiki olan Suudi Arabistan’a göre, jeopolitik olarak görece bağımsız bir konumda bulunmasıdır. Örneğin, Amerikan Başkanı Richard Nixon ve Dışişleri Bakanı Henry Kissinger’in dümende olduğu dönemde yayımlanan Nixon Doktrini mucibince ABD, müttefiklerini askerî ve maddi yardımlar çerçevesinde desteklemiştir.⁹ İran’a Basra Körfezi’nin koruyucusu rolünü veren Washington yönetimi ayrıca bu ülke sınırları içerisinde nükleer faaliyetlere hız vermiştir.¹⁰ İran Devrimi, Tahran’a Körfez’de kendi jeopolitik hedeflerini takip etme fırsatı vermiştir.

İran Devrimi, Tahran ve Riyad arasındaki ilişkileri dramatik olarak değiştirmiştir. Ayrıca bölgedeki statükoyu korumak isteyen Arap ülkeleri, İran’ı ideolojik ve jeopolitik açıdan rakip olarak görmeye başlamışlardır. Suudi yönetimi, bir yandan Vahabi İslam anlayışının zayıflamasından ve Şii uyanışından endişe ederken, diğer yandan da Tahran’ın Körfez bölgesi için tehdit oluşturduğunu düşünüyordu. Böylece Suudiler, komşu ülkelere kendi devlet modelini ihraç edeceği düşünülen İran İslam Cumhuriyeti’ne karşı bir tür teyakkuz durumuna geçmişlerdir.¹¹ Suudi rejiminin bu davranışının ardında yatan temel neden, İran Devrimi sonrasında, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Bahreyn’de Şiilik faaliyetlerinin gözle görülür şekilde artması idi. Örneğin, Kuveyt’te Şii gruplar İran Devrimi’ne destek yürüyüşü yapmışlardır. Ayrıca Ağustos 1979’da Ahmet el Muhri ‘Kuveyt toplumunda eşitlik kavramı’ üzerine konferanslar serisi başlatmış ancak hemen akabinde tutuklanmıştır. Diğer yandan Bahreyn’de Şiiler “Bahreyn’in Bağımsızlığı için İslami Cephe” adı altında örgütlenmişlerdir. Suudi Arabistan’da ise Şiiler için önemli bir gün olan ancak 1910 yılından bu yana yasaklanmış bulunan Aşure günü kutlamaları, 1979 yılında on binlerce kişinin katılımıyla tekrar düzenlenmeye başlamıştır. Bu kutlamalar nedeniyle Suudi güvenlik güçleri ve Şiiler karşı karşıya gelmişler ve neticede birçok kişi tutuklanmıştır.¹²

Diğer taraftan 1979 Devrimi’nden sonra ABD ve İran ilişkilerinin resmen kopması ve 1980 yılında başlayan İran-İrak Savaşı, Körfez’de askerî gerilimin

⁸ Yergin, a.g.e, s.138.

⁹ Gaddis, John Lewis, Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy During the Cold War, Oxford University Press, Oxford, 2005, s.295-296.

¹⁰ Gündoğan, Ünalın, İran ve Orta Doğu, Adres Yayınları, Ankara, 2010, s.252.

¹¹ Huwaidin, Bin Mohamed, The Security Dilemma in Saudi-Iranian Relations, Review of History and Political Science, Vol. 3, No. 2, 2015, s.72.

¹² Başkan, Birol, Körfez’in İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler, Akademik Ortadoğu, s.45-47, http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu14makale/birol_baskan.pdf, (12.05.2018).

yükselmeye neden olmuştur. Birinci Körfez Savaşı (1991) ve Irak'ın işgalini (2003) izleyen süreçte, Körfez bölgesi fiilen savaş alanı haline gelmiş ve petrol nakil güzergâhlarının geçiş güvenliği hakkında soru işaretleri gündeme gelmiştir.

Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu'nun genel jeopolitik dinamikleri çerçevesinde bölgede en önemli endişe kaynağı Sovyetler Birliği idi. Bu dönemde yaşanan Arap-İsrail çatışması, petrol krizleri ve İran İslam Devrimi bölge ülkeleri açısından önemli meydan okumalar olarak ortaya çıkmıştı. Özellikle, İran-İrak Savaşı ve Körfez Savaşı ABD'nin Körfez bölgesini jeopolitik manevra alanı halinde getirmesine yardımcı olmuştur.

ABD'nin Körfez savaşları yoluyla bölgeye askerî olarak güçlü bir şekilde yerleşmesine yol açan temel neden, dönemin Irak lideri Saddam Hüseyin'in 2 Ağustos 1990 tarihinde Körfez bölgesinin tek hâkimi olmak için Kuveyt'i işgal etmesidir. Bağdat yönetimi bu işgalden sonra beklemediği ölçüde çok sert bir uluslararası tepkiyle karşılaşmıştır. Bu şartlar altında Birleşmiş Milletler Irak'a ambargo kararı almış, Batı ve Arap dünyası Saddam Hüseyin'e karşı ortak hareket etme konusunda birleşmiştir.¹³

Kriz dönemleri, krize taraf olan ülkelerin, çatışma potansiyelini tespit etme bakımından anahtar bir rol oynamaktadır. ABD işgali sonrasında askerî güç olma kapasitesini ve siyasi denge sağlama özelliğini büyük ölçüde yitiren Irak, ülkesinde mevcut belirsizler nedeniyle İran'ı dengeleme özelliğini kaybetmiştir. Diğer bir ifadeyle İran yönetimi, Ortadoğu'nun birçok ülkesinde ve Körfez'de sahip olduğu askerî ve siyasi gücü önemli ölçüde artırmıştır.

İranlı yöneticiler İran-İrak Savaşı sırasında Basra Körfezi'nde petrol rafinerilerine ve limanlara yönelik yoğun hava saldırıları nedeniyle yaşadıkları ekonomik ve alt yapı kayıplarının yüksek maliyeti neticesinde modern askeri teknolojinin önemini tam manasıyla idrak etmişlerdir.¹⁴ Her ne kadar İran bu savaş sırasında askerî gücünü önemli ölçüde kaybetmiş ve ekonomik yaptırımlar karşısında zayıflamış olsa da özellikle Afganistan ve Irak'ın işgalinden sonra içinde bulunduğu jeopolitik darboğazdan çıkmasını bilmiştir. Diğer yandan İran, 2015 yılında P5+1 ülkeleri¹⁵ ile nükleer müzakereler yapmış ve izlemiş olduğu ılımlı siyaset sayesinde bölgedeki zayıf yanlarını takviye etmeye çalışmıştır. İran, ABD'nin bölgedeki askerî gücünden ve bu ülkenin Suudi Arabistan ile olan ileri düzeydeki işbirliğinden büyük bir rahatsızlık duymaktadır. Kısacası, Körfez'deki uluslararası rekabetin ana eksenini Washington, Riyad ve Tahran üçgenidir. Diğer Körfez ülkeleri söz konusu bu üç ülkenin Körfez politikalarından doğrudan etkilenmektedir. Körfez'e yönelik nüfuz mücadelesi¹⁶ bu bölgeyi kırılğan ve jeopolitik açıdan riskli bir alan haline getirmiştir.

¹³ Yergin, a.g.e. s. 10.

¹⁴ Kibaroglu, Mustafa, "Good for the Shah, Banned for the Mullahs: The Quest for Nuclear Power", Middle East Journal, 2006, Vol. 60, No. 2, s. 216.

¹⁵ P5+1 ülkeleri; BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri (Amerika Birleşik Devletleri, Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Fransa ve İngiltere) ve Almanya'dan oluşmaktadır. P5+1 ülkeleri, İran'ın nükleer programı ile ilgili görüşmelere katılmışlar ve görüşmeler 2015 yılında anlaşmayla sonuçlanmıştır. "Kapsamlı Ortak Eylem Planı" adı verilen anlaşma, İran'ın nükleer faaliyetlerine denetim ve kısıtlama getirirken, BM tarafından İran'a karşı uygulanan ekonomik yaptırımların kaldırılmasını öngörmektedir. Ancak ABD Başkanı Donald Trump, Mayıs 2018'de İran'ın anlaşma hükümlerine aykırı olarak füze denemeleri yaptığını gerekçe göstererek ülkesinin bu anlaşmadan çekildiğini açıklamıştır. Bu durumda AB ülkeleri, Rusya ve İngiltere, anlaşmaya bağlı olduklarını ifade etmişlerdir.

¹⁶ Bojarczyk, Bartosz, "Geopolitics of the Persian Gulf Region", 2012, s.81., <http://www.panol.lublin.pl/wydawnictwa/TPol7/Bojarczyk.pdf>, (12.05.2018).

Basra Körfezi'nin Bölgesel ve Küresel Denklemdaki Yeri

Basra Körfezi'ne kıyıdaş olan ülkeler, Suudi Arabistan, İran, Katar, Bahreyn, Irak, Kuveyt, BAE ve Umman'dır. Kıyıdaş ülkelerin fazlalığı ve Körfez'in uzunluğunun ve genişliğinin takriben 865 ve 370 kilometre oluşu bu coğrafyanın jeopolitik krizlere ne denli açık olduğunu ortaya koymaktadır. Körfez bölgesi, öteden beri Araplar ve İranlılar arasında etnik ve mezhepsel bakımdan derin bir ayrışmaya neden olsa da, 1979 sonrası dönemde taraflar arasındaki gerilim daha da keskinleşmiş, ekonomik ve siyasal belirsizlikler katmerlenmiştir.

Harita 1: Basra Körfezi Ülkeleri

Kaynak: "Arab Gulf Countries to Discuss Unifying Oil Product Pricing Best of in World Map", <http://utlr.me/gulf-countries-in-world-map.html/arab-gulf-countries-to-discuss-unifying-oil-product-pricing-best-of-in-world-map>, (12.03.2018).

ABD'nin Körfez'deki askerî varlığını idame ettirmesini sağlayan en önemli husus bölge ülkelerindeki müttefiklerinin siyasal istikrarsızlıklarıdır. Bölge ülkelerindeki devrim tehlikesi/rejim değişikliği, ekonomik ve sosyal baskılar altında ezilen Şii grupların ayaklanma ihtimali, bu coğrafyadaki denkleme daha da belirsizleştirmektedir. Örneğin, Suudi Arabistan, Umman ve Bahreyn gibi ülkelerde hüküm süren yüksek işsizlik ve siyasal baskılar iç huzursuzlukları tetiklerken, bu ülkelerdeki zayıf rejimler istikrarsız bir konuma sürüklenmektedirler.¹⁷

Diğer yandan 2011 yılından itibaren Körfez'de Suudi Arabistan ve İran ilişkilerinde cereyan eden gerilim ivme kazanmaya başlamıştır. Riyad yönetimi, Arap Baharı'nın etkisiyle Bahreyn'de yapılan protestoların İran tarafından desteklendiğini iddia etmiştir. 2012 yılında benzer protesto gösterileri bu kez Suudi Arabistan'da tekrarlanmıştır. Bu tarihten iki yıl sonra Suudi Arabistan'da Şii lider Nimr al-Nimr tutuklanarak ölüm

¹⁷ Dokoupil, Martin, Gulf Arab States may See Unemployment rise, Labour Reforms Needed –IMF, Reuters, 20 Kasım 2013, <https://www.reuters.com/article/imf-gulf-jobs/gulf-arab-states-may-see-unemployment-rise-labour-reforms-needed-imf-idUSL5N0J51IQ20131120>, (29.06.2108).

cezasına çarptırılmıştır.¹⁸ Bu gelişmeler İran ve Suudi Arabistan arasında mevcut krizin derinleşmesine neden olurken, bölgede yükselen tansiyon diğer ülkeleri de etkisi altına almıştır.

Diğer taraftan ABD ile güçlü bir rekabet içerisinde olan Rusya'nın İran'la yakın ilişkiler içerisinde olması, Körfez'de ABD-Rusya ilişkilerini dikkate alınması gereken bir dinamik haline getirmektedir. Rusya, 1979 sonrasında bir yandan İran'ın askerî mühimmat tedarikçisi olduğunu kanıtlamış diğer yandan da bu ülkeyle adı konulmamış siyasi bir ortaklık inşa etmeyi başarmıştır. Böylece İran, bölgesel kriz alanlarında gücünü yeniden inşa ederek, ABD'nin donanma kuvvetlerine karşı, orta ve uzun menzilli füze sistemlerini güçlendirmiş, 2001 yılından itibaren Rusya'nın yardımıyla nükleer bilgi ve teknoloji portföyünü inşa etmeye başlamıştır.¹⁹

Dünyanın en yoğun petrol ve doğalgaz geçiş trafiğinin yaşandığı Basra Körfezi'nde İran'ın askerî varlığı ve bölgedeki mevcut Şii nüfus ABD'nin, tehdit algısını yükselten temel nedenlerden birisidir. Bu mevcut durum Washington'un Tahran'ı klasik askerî kategoriler üzerinden tanımlamasını zorlaştırmaktadır. Tahran'ın, Arap Baharı sonrasında asimetrik savaş yeteneğini önemli ölçüde geliştirdiğini düşünen Washington, bölge ülkelerindeki İran karşıtı güçleri bir araya getirerek bunların eşgüdümünü sağlamayı hedeflemektedir.²⁰ Ancak sözü edilen ülkelerin bu çerçevede birlikte hareket edip etmeyecekleri şüphelidir. Zira ABD'nin yakın müttefiki ve Körfez'de önemli çıkarları olan Birleşik Krallık ve Fransa, İran'la imzalanan nükleer anlaşmanın iptal edilmesi konusunda Amerikan yönetimini desteklememektedir. Suudi Arabistan ve BAE'nin ortak siyasi duruşuna karşı Katar, İran'la ilişkiler konusunda daha ılımlı bir tavır sergilemektedir. Kuveyt ve Katar'ın nüfusunun yüzde 75'i bölge ülkelerinden gelen göçmen işçilerden oluştuğundan bu konuda net bir taraf belirlemeleri oldukça zordur.²¹

ABD'nin Soğuk Savaş döneminde Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği'ni (SSCB) çevreleme politikası (containment policy) yardımıyla kısıp aldı gibi günümüzde de benzer bir politikanın İran'a karşı uygulanması gerektiği yönündeki görüşler mevcut yazında ağır basmaktadır. Söz konusu değerlendirmeler Amerikan çevreleme politikasının "sert güç" (hard power) yerine "yumuşak güç" (soft power) unsuruna dayanması gerektiği yönündedir. Ancak ABD'nin 2017 yılından itibaren bölgedeki müttefiklerini askerî olarak destekleyerek çatışmacı bir siyasetten yana olduğu gözlemlenmektedir.

Arap Baharı'nın krize dönüşmesinden sonra İran kendi politikası için bölge ülkelerinden destek kazanmayı başarırken, Suudi Arabistan'ın siyasi etkisinin azalması ve bölgedeki "mevcut akımlarla" kavgalı bir strateji benimsemesi²², bölge ülkeleri arasında ittifakların vücuda gelmesini zorlaştırmaktadır.

Bölgesel denklemin belirsizliği nedeniyle Körfez ülkeleri kendi aralarında ekonomik ve siyasi işbirliği arayışında olmuşlar ve bu çabaların somut bir örneği olarak aşağıda değerlendirileceği üzere Körfez İşbirliği Konseyi'ni (KİK) hayata geçirmişlerdir.

¹⁸ Ighani, Helia, "Managing the Saudi-Iran Rivalry", Council on Foreign Relations Report, 2016, s.2., https://www.cfr.org/sites/default/files/pdf/2016/10/Workshop_Report_CPA_Saudi_Iran_Rivalry_OR.pdf, (13.06.2018).

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İslam, Thowhidul, The Nuclearization of Iran and the Policy of Russia, Asian and African Studies, Vol. 22, No. 2, 2013, s. 261-263.

²⁰ Cordesman, H. Anthony, Iran and the Gulf Military Balance, Report, 4 October 2016 <https://www.csis.org/analysis/iran-and-gulf-military-balance-1>, (14.06.2018).

²¹ Bojarczyk, a.g.e, s. 83.

²² Leveretti, Flynt, Hillary Mann Leverett. "Petrol ve İran-Suudi Arabistan Soğuk Savaşı", <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=166245>, (16.05.2018).

KİK, bölge ülkeleri arasında jeopolitik bir ortaklık kurma arayışının yanında, istikrarsızlığa meyyal olan bölgede korunaklı bir liman yaratmayı hedeflemektedir.

Körfez İşbirliği Konseyi ve Askeri Gerilimler

KİK, altı ülkenin (Suudi Arabistan, Katar, BAE, Bahreyn, Kuveyt ve Umman) katılımıyla 25 Mayıs 1981 tarihinde Riyad merkezli olarak kurulmuştur. Söz konusu ülkelerin birbirine yakın siyasi, coğrafi ve ekonomik özelliklere sahip olmaları bu kuruluşun hayata geçirilmesini kolaylaştırmıştır. KİK, bölge ülkelerinin güvenlik ve istikrarlarına hizmet etmenin yanında, üyeleri arasında ekonomik ve siyasi işbirliğini hedeflemektedir. Daha özelde enerji yollarının güvenliğini sağlama ve askeri tehditlere karşı bir kalkan oluşturma amacı güden örgüt, temelde İran ve İran kaynaklı olası tehditlere karşı, Riyad ve Washington'un yönlendirmeleri doğrultusunda faaliyet göstermektedir.²³

2011 yılında Arap Baharı'nın²⁴ başlamasından sonra Körfez ülkelerinin Bahreyn'e ortak bir askerî harekât yapma konusunda mutabakat sağlamaları KİK açısından önemli bir aşama olarak kabul edilebilir.²⁵ Zira bu mutabakat sonucunda 2009 yılından itibaren tartışılmaya başlanan "Birleşik Arap Ordusu" fikri sınırlı ölçekte de olsa uygulanmaya başlamıştır. Diğer yandan ortak bir ordu oluşturma fikri KİK'nin kuruluş misyonuyla uyumlu bir adımdır. Suudi Arabistan 1982 yılında; Katar, Bahreyn, BAE ve Umman ile savunma alanında işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. KİK ülkeleri, söz konusu bu tarihten bir yıl sonra birinci, 1984 yılında ise ikinci ortak askerî tatbikatlarını yapmışlardır.²⁶ Esasında bu askerî tatbikatlar İran-İrak Savaşı'nı Tahran'ın kazanma ihtimaline karşı atılmış adımlardır.

İlkin Körfez ülkeleri arasında şekillenen ortak bir ordu oluşturma düşüncesi aradan uzun yıllar geçtikten sonra 2015'te Arap Birliği bünyesinde de taraftar bulmuştur. Suudi Arabistan'ın Yemen'de Husileri kontrol altına alamaması üzerine Arap Birliği Dışişleri Bakanları Kahire'de toplanarak "bölgede ortaya çıkan meydan okumalar karşısında sergilenecek olan ortak Arap tavrını netleştirme vaktinin geldiğini" açıklamışlardır. 2015 yılında kurulan ve "Arap NATO'su" olarak adlandırılan "Teröre Karşı Askerî İslam İttifakı" (The Islamic Military Counter Terrorism Coalition /IMCTC) ilk zirve toplantısını 2017 Kasım ayında 40 İslam ülkesinin üst düzey yetkililerinin katılımıyla Riyad'ta gerçekleştirmiştir. İttifaka öncülük yapan Suudi Arabistan Veliâht Prensi Muhammed bin Selman amaçlarını "terörizme ve aşırı ideolojilere karşı mücadele" olarak açıklamıştır. Selman, topluluk üyelerini, yeni kurulan örgütü askeri, mali, siyasi ve

²³ Abraham, Rhea, "Confronting the Challenge of Political Reforms in GCC States: Domestic Transition via Regional Integration", Arab Center for Research and Policy Studies, 2015, s. 1-2. http://www.mondialisations.org/medias/pdf/confronting_thechallenge_of_political_reformsingccstates.pdf, (03.06.2018).

²⁴ Arap Baharı, 18 Aralık 2010'da Tunuslu bir gencin (Muhammed Bouazizi) yolsuzluk, işsizlik ve kötü muameleye tepki olarak kendisini yakması sonrasında Tunus'ta başlayan akabinde ise Mısır, Ürdün, Cezayir, Yemen, Bahreyn, Libya ve Suriye gibi ülkelere yayılan toplumsal protesto hareketlerini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Arap Baharı Ortadoğu'da mevcut rejim ve düzenlerin altüst olmasına neden olmuştur. Başlangıçta, protestolar, yürüyüşler ve sivil itaatsizlik olarak ortaya çıkan toplumsal başkaldırı eylemleri, özellikle, Yemen, Libya ve Suriye'de silahlı bir nitelik kazanmış ve vekâlet savaşları adı altında Ortadoğu'yu küresel ve bölgesel güçlerin katıldığı siyasi ve askerî bir karmaşaya sürüklemiştir.

²⁵ Öztürkler, Harun, "Körfez Arap Ülkelerinin İşbirliği Konseyi ve Birleşik Bir Suudi Arabistan ve Bahreyn'in Ekonomik Açısından Önemi", Ortadoğu Analiz, 2012, Cilt 4, Sayı 42, s.78.

²⁶ Başkan, a.g.e. s.49.

istihbarat bakımlardan desteklemeye çağırıştır. Ancak kurulan örgüt şimdiye kadar herhangi bir varlık gösterememiş ve kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm olmuştur.²⁷

Tablo 1: Basra Körfezi Ülkelerinin Asker Sayıları ve Savunma Bütçeleri

Ülkeler	Asker Sayıları	Savunma Bütçesi 2017/ Milyar ABD Doları
Suudi Arabistan	231.000	69.413
BAE	64.000	23.700
İran	534.000	14.548
Umman	57.300	8.687
Irak	168.000	7.416
Kuveyt	15.500	6.831
Katar	12.000	1.913
Bahreyn	11.600	1.397

Kaynak: World Military Spending in 2017, <http://visuals.sipri.org/>, (20.06.2018).²⁸

Tablo 1’de görüldüğü gibi Körfez’de en çok askerî harcama yapan ülkeler sırasıyla; Suudi Arabistan, BAE ve İran’dır. Ancak her ne kadar Riyad ve Abu Dabi yönetimleri, Savunma harcamalarına en fazla kaynak ayıran iki ülke olsa da Tahran yönetimi 534.000 mevcudu olan ordusuyla asker sayısı bakımından Körfez bölgesinin en güçlü ordusudur. Diğer taraftan Riyad, Washington’dan büyük bir askerî destek alırken, Tahran gelişmiş balistik füze sistemleri ile öne çıkmaktadır.

KİK’nin ortak bir ordu oluşturması halinde, İran’ın askerî yatırım ve harcamalara hız vereceği düşünülebilir. Ancak Körfez ülkelerinin iç istikrarsızlıkları, Katar ile yaşanan gerilim ve bölgesel mücadeleler, KİK’nin geleceği açısından soru işaretlerine neden olsa da, Konsey hali hâzırda etkinliğini sürdürmektedir. Bölge ülkelerini güvenlik açısından kaygılandıran hususlar arasında; rejim güvenliği, iç istikrarın kırılganlığı ve dışardan gelebilecek askerî tehditler başı çekmektedir. Tarihsel olarak dış tehditler bağlamında İran öne çıkmaktadır.²⁹

Diğer taraftan ABD ve Rusya arasında yaşanan ikili rekabet, Körfez ülkelerini doğrudan etkilemektedir. Rusya bölgede sürdürebilir bir güç dengesinden yana iken, ABD, İran’ın uluslararası enerji geçiş güzergâhını tehdit ettiğini ileri sürerek, bu ülkeyi hedef tahtasına koymakta ve böylece bölgede askerî olarak kalıcı olmaya çalışmaktadır.

Körfez’deki askerîleşmenin en önemli gerekçesi bölgenin enerji kaynaklarıdır. Bölgenin toplam petrol kaynakları 2.855 trilyon varil olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakam kanıtlanmış tahmini rezervleri ifade etmektedir.³⁰ Ayrıca dünya petrol sevkiyatının

²⁷ Saudi-led Islamic Military Alliance: Counterterrorism or Counter Iran?, Deutsche Welle, 26.11.2017, <https://www.dw.com/en/saudi-led-islamic-military-alliance-counterterrorism-or-counter-iran/a-41538781>, (29.06.2018).

²⁸ Körfez ülkelerinin askerî harcamaları ile ilgili veriler, Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsünün (SIPRI) 2017 yılına ait askerî harcamalar raporundan alınmıştır. SIPRI, BAE ve Katar ile ilgili kesin bilgilere ulaşamadığı için raporunda bu ülkelerin askerî harcamalarına yer vermemiştir. Tabloda gösterilen BAE’nin askerî harcamaları 2014 yılına, Katar’ın asker mevcudu ise, 2018 yılına ait rakamlardır (https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=qatar, (20.06.2018)). Körfez ülkelerinin asker sayıları için bkz. Total Available Active Military Manpower by Country, <https://www.globalfirepower.com/active-military-manpower.asp>, (20.06.2018). https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=qatar, (29.06.2018).

²⁹ Erboğa, Abdullah, Bölgesel Dönüşüm Süreci ve Körfez Güvenliği, Turkish Journal of Middle Eastern Studies Cilt: 3, Sayı: 1, 2016, s.12.

³⁰ Chapman, Duane, Neha Khanna, The Persian Gulf, Global Oil Resources, and International Security, 2004, s.13, <https://www.binghamton.edu/economics/research/old-working-papers/docs/WP0419.pdf>, (14.06.2016).

yaklaşık olarak yüzde 20-40 oranında bir bölümü Hürmüz Boğazı'ndan yapılmaktadır. Bu nedenle stratejik bir öneme sahip olan Körfez, ABD'nin askerî varlığını güçlendirmek istediği bölgelerin başında gelmektedir. Dolayısıyla ABD bu amacına ulaşmak için Körfez bölgesinde gerilimi tırmandırmaktan vazgeçmemektedir. Bahreyn'de üslenen Amerikan donanması güç gösterisinde bulunurken, İran ise yapmış olduğu askerî tatbikatlar yoluyla gövde gösterisinde bulunmaktadır. Örneğin, İran'ın 2012 yılında "Velayet-90" adını verdiği tatbikat, ABD'nin bölgeye uçak gemileri sevk etmesine neden olmuştur.³¹

Körfez ülkeleri ile İran ilişkilerinde yaşanan gerilim, Tahran-Washington ilişkilerinin seyrini doğrudan etkilemektedir. Bir yandan İran'ın bölgedeki nüfuzunun güçlenmesinden rahatsızlık duyan Körfez ülkeleri diğer yandan ise Tahran'ın balistik füze ve nükleer kapasitesini geliştirmek suretiyle bölgedeki askerî güç dengesini tamamen kendi lehine değiştirmesinden korkan ABD yönetimi bölge ülkelerinin tamamını kapsayan ortak bir güvenlik şemsiyesi inşa etmeye çalışmaktadır.

ABD ve İran'ın Tehdit Algılamaları

1979 Devrimi'nden sonra Tahran yönetiminin Körfez ile ilgili dış politika kararlarında güvenlik sorunsalı en öncelikli konu başlığı haline gelmiştir. Selefi Ayetullah Humeyni gibi Ayetullah Ali Hamaney de, ABD'nin İran'da mevcut İslami rejimi yıkmaya çalıştığına inanmaktadır. Dolayısıyla Hamaney, ülkesinde rejim muhaliflerinin yönetime karşı kışkırtılmasında,³² ekonomik ve siyasi huzursuzlukların teşvik edilmesinde ABD'nin ve diğer Körfez ülkelerinin önemli bir rol oynadıklarını düşünmektedir. Ayrıca bölgedeki aşırı Sünni hareketlerin temelde İran'ı hedef aldıklarına inanan Tahran yönetimi, ülkesinin güvenliğini sağlama gerekçesiyle silahlanma çabalarını meşrulaştırmaya çalışmaktadır.³³ Bu bağlamda bir "direniş eksenini"³⁴ oluşturma ve balistik füze programı geliştirme

³¹ İran iki ayrı füze denedi, Aljazeera, 2 Ocak 2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/iran-iki-ayri-fuze-denedi>, (29.06.2018).

³² İran nüfusunun yüzde 51'ini Farslar, yüzde 24'ünü Azeriler, yüzde 8'ini Gilek ve Mazandaraniler, yüzde 7'sini çoğunluğu Sünni olan Kürtler, yüzde 3'ünü petrol zengini Kuzistan bölgesinde yoğunlaşan Araplar, yüzde 2'sini göçebe hayat süren Lurlar, yüzde 2'sini Pakistan sınırında bulunan Beluçlar, yüzde 2'sini Türkmenler ve yüzde 1'ini ise diğer etnik gruplar (Ermeniler, Yahudiler, Dürziler, vb.) oluşturmaktadır (Çitlioğlu, Ercan, İran'ı Anlamak, Başkent Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015. s. 62). İran'ın etnik haritası konusunda netlik bulunmamakla birlikte, bu gruplar arasında siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar yaşandığı bilinmektedir. Bu çerçevede İran'ın iç istikrar sorunu yaşadığı ileri sürülebilir. İran'da toplumsal ve siyasal muhalefet 1990'lı yıllardan bu yana Tahran ve diğer kentlerde büyük protestolar yapmışlardır. Örneğin, Tahran (1991), Şiraz (1992) ve Meşed (1992) gibi şehirlerde yapılan gösterilerde ülkenin ekonomik ve diğer sorunları (yolsuzluk, işsizlik ve eşitsizlik) protesto edilmiştir. 1995 yılında Tahran'da 3 gün süren ayaklanmalar Rafsancani hükümetinin iktisadi politikalarının yarattığı memnuniyetsizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Diğer yandan 1999 yılında Tebriz ve Kazvin'de, bireysel özgürlük ve bölgesel özerklik taleplerini dile getiren çeşitli öğrenci olayları yaşanmıştır. Devrim sonrası en kapsamlı isyan olan Yeşil Hareket siyasal sistemin niteliğini sorgulamaya açmıştır (Konukcu, Yasemin, "İran'da Rejime Yönelik Artan Toplumsal Tepkiler: "Ekmek, Çalışma, Özgürlük", Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği (ORDAF), <http://ordaf.org/iranda-rejime-yonelik-artan-toplumsal-tepkiler-ekmek-calisma-ozgurluk/>, 12.06.2018). Yukarıda ortaya konduğu üzere, İran bölgesel olarak etkin bir devlet olsa da iç siyasi yapısı kırılğan bir özellik göstermektedir. Ayrıca İran'da rejime karşı mücadele eden silahlı etnik ve siyasi örgütler bulunmaktadır. Ulusal Direniş Konseyi, İran Halk Partisi, PEJAK, Belucistan Kurtuluş Örgütü ve Ahvaz Özgürlük Hareketi bu silahlı örgütlerden bazılarıdır. Tahran yönetimi, ülkesindeki yasadışı bu örgütleri dış güçlerin özellikle de ABD'nin desteklediğini ileri sürmektedir.

³³Katzman, Kenneth, Iran's Foreign and Defense Policies, 2018, s.11. <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R44017.pdf>, (12.06.2018).

³⁴ İran'da özellikle muhafazakârlar tarafından benimsenen "Direniş eksenini" kavramı, Batılı ülkelerle her konuda uyumlu hareket etmeme anlamında kullanılmaktadır. Bilindiği gibi İran Devrimi'ni tetikleyen en önemli unsurlar arasında, ülkede ABD ve İngiltere'ye duyulan toplumsal öfke gelmekteydi. Özellikle ABD,

hedeflerinin İran'ın ulusal güvenlik doktrininin temelini oluşturduğunu belirtmek gerekir. İran tarafından "direniş ekseninin" oluşturulması ve genişletilmesi jeostratejik hedeflerle uyumlu olarak sürdürülmektedir.³⁵ Bu çerçevede Suriye ve Lübnan'dan sonra Körfez bölgesi İran yönetimi açısından iç istikrarın bir parçası olarak değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda İran'ın güvenlik kaygılarına paralel olarak potansiyel "kırmızı çizgileri" ve dış politik hedefleri önem kazanmaktadır. Rejim üzerindeki mevcut mutabakatın sürdürülmesi, Velayet-i Fakih³⁶ kurumunun korunması, rejim muhaliflerinin kontrol altında tutulması ve Humeyni'nin mirasına sahip çıkılması İran rejiminin kırmızı çizgileri olarak bilinmektedir. Ayrıca bölgede askerî ve siyasi varlığını güçlendirmeye çalışan İran yönetimi bölgedeki müttefikleriyle de işbirliğini sürdürmeye büyük bir önem vermektedir.³⁷

ABD'nin bölgedeki askerî varlığının önemli bir gerekçesi, İran'ın Bahreyn ve Yemen'de Şii milislerle kurmuş oldukları yakın ilişkidir. Özellikle Arap Baharı sonrasında bölgeye hâkim olan istikrarsızlık ve İran'ın artan etkisi, Suudi yönetimini teyakkuza geçirirken, ABD ise bölgede maliyeti yılda yaklaşık 60 milyar doları bulan askerî varlığını pekiştirmeye çalışmaktadır.³⁸

Bu bağlamda Washington yönetimini endişelendiren bir diğer husus ise, bölgede Amerikan karşıtı siyasal ve toplumsal eğilimlerin ivme kazanmasıdır. Ancak İran dışındaki Körfez ülkelerinin ABD'yi desteklemeleri Washington'daki karar alıcıların yüreklerine su serpmektedir.³⁹ Diğer yandan Körfez ülkelerinin 2017 yılında Katar krizinde olduğu gibi İran'la ilişkileri geliştirme hususunda tek sesli hareket ettiklerini söylemek güçtür. Örneğin Katar, Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn tarafından terörizmi desteklemek ve İran'la yakın ilişkiler kurmakla suçlanarak diplomatik olarak baskıya maruz bırakıldığında, İran yanlısı tutumundan geri adım atmamıştır. Washington yönetiminin Arap ülkelerini İran'a karşı ortak harekete teşvik etmesi bölge ülkeleri arasındaki görüş ayrılıkları yüzünden pek gerçekçi gözükmemektedir.⁴⁰

Sonuç olarak Körfez'deki mücadelenin başat aktörleri olan İran ve ABD'nin bölgede askerî restleşme içinde oldukları söylenebilir. Söz konusu aktörler arasında düşük yoğunluklu bir çatışmadan bahsedilebilir.

1941-1979 yılları arasında İran'ı yöneten Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin en önemli destekçisi konumundaydı. Bu nedenle İran Devrimi, hem Pehlevi hanedanına hem de destekçilerine karşı yapılmıştı. İran'da "güç ve kader birliği" oluşturarak Devrimi korumak, muhafazakâr siyasal düşüncenin mihenk taşı olmaya devam etmektedir.

³⁵ Donovan, Marie, "America needs a new strategy to deter Iran's destabilizing behavior", 2017, <http://thehill.com/opinion/national-security/355434-america-needs-a-new-strategy-to-deter-irans-destabilizing-behavior>, (06.06.2018).

³⁶ İran Anayasası'na göre, egemenliğin ve meşruiyetin kaynağı Velayet-i Fakih düşüncesine dayanmaktadır. Devrim sonrasında Ayetullah Humeyni tarafından uygulamaya konan Velayet-i Fakih düşüncesine göre, Şii din adamlarının hükümet etme ve ruhanilerin siyaseti belirleme hakları bulunmaktadır (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Taflıoğlu, Serkan, İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı "Velayet-i Fakih", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 68, No. 3, 2013, s. 95-112).

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cordesman H. Anthony, Arleigh A. Burke Chair, Iran's Developing Military Capabilities, Center for Strategic and International Studies Report, 2004. <http://www.mafhoum.com/press/7/219P6.pdf>, (15.06.2018).

³⁸ Telhami, Shibley, The Persian Gulf: Understanding the American Oil Strategy, 2002 <https://www.brookings.edu/articles/the-persian-gulf-understanding-the-american-oil-strategy/>, (11.06.2018).

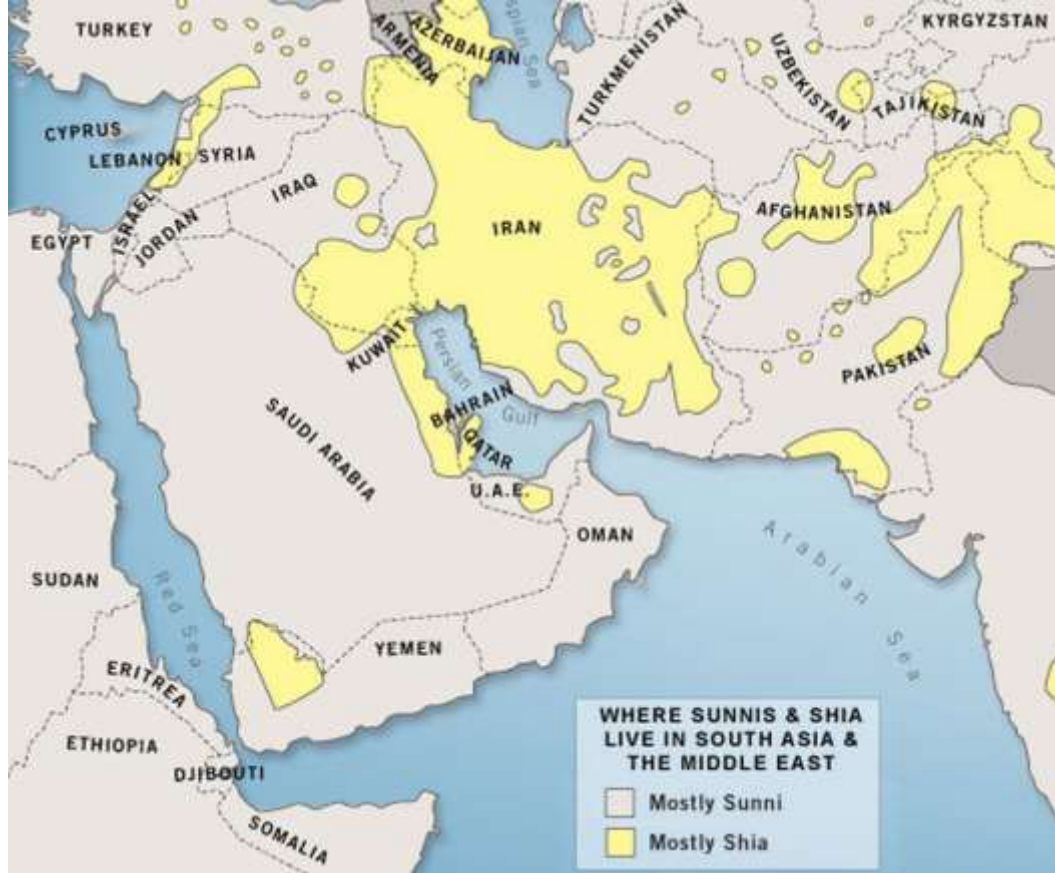
³⁹ Wise, Byman L. Daniel, John R. Wise, The Persian Gulf in the Coming Decade, 2002, s.14. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2005/MR1528.pdf, (12.06.2018).

⁴⁰ Harb, K. Imad, Why Qatar? Explaining Contentious Issues, Arab Center, Washington DC, 2017, s.13-17, <https://www.dohainstitute.org/en/Lists/ACRPS-PDFDocumentLibrary/Crisis%20in%20the%20Gulf%20Cooperation%20Council%20-%20booklet%20by%20ACW.pdf>, (29.06.2018).

Mezhepsel Açıdan Körfez Ülkeleri

Körfez'deki diğer bir kırılma noktası bölgenin karmaşık demografik yapısıdır. Körfez ülkelerinden Suudi Arabistan, Bahreyn, Yemen ve Kuveyt, önemli oranda Şii nüfus barındırmaktadır. Bu ülkelerdeki ekonomik ve siyasal sorunlar, mezhepsel bir boyut arz ederek söz konusu ülkelerde yaşayan etnik ve dinî gruplar arasında gerilime neden olmaktadır. Örneğin, Bahreyn'de toplam nüfusun yüzde 65'i, Yemen'de yüzde 42'si, Kuveyt'te yüzde 35'i, BAE'de yüzde 15'i ve Suudi Arabistan'da ise yüzde 10'u Şii'lerden meydana gelmektedir. Diğer yandan Irak, Suriye ve Pakistan gibi ülkelerde ise Şii topluluklar nüfusun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.⁴¹

Harita 2: Ortadoğu'nun Mezhepsel Yapısı

Kaynak: 40 Maps that Explain the Middle East, <http://www.vox.com/a/maps-explain-the-middle-east>, (12.02.2018).

İran Devrimi'nden sonra Ayetullah Humeyni'nin dış politikada Şiiliğin hedeflerini gerçekleştirmeye çalışması ve velayet-i fakih ilkesi doğrultusunda kendisini tüm Şii'lerin yegâne otoritesi olarak görmesi, İran devlet sisteminde mezhep faktörünün önemli bir dış politika unsuruna dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum yoğun bir Şii nüfusun yaşadığı Körfez ülkeleri tarafından en başından beri tehdit olarak algılanmıştır.

⁴¹ Mansfield, Peter, Ortadoğu Tarihi, (çev.) Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul, 2011, s.547-555, Irak (yüzde 65-70), Suriye (yüzde 15-20) ve Pakistan (yüzde 10-15) gibi ülkelerin nüfuslarının önemli bir oranı Şii mezhebine bağlı ahaliden oluşmaktadır (Bkz. Mapping the Global Muslim Population, Pew Research Center Report, 2009, s.10, <http://www.npdata.be/Data/Godsdiens/PEW/Pew-Muslimpopulation-2009.pdf>, (28.06.2018).

Örneğin, 1979 öncesi dönemde birbirleriyle daha çok kültür ve eğitim alanlarında ikili ilişkiler içerisinde olan Körfez ülkelerindeki Şii gruplar bu tarihten sonra birbirleriyle siyasal olarak ta yakın ilişkiler geliştirmişlerdir.⁴²

Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, ülkelerindeki Şii azınlıklara uygulanan baskıyı artıran Suudi Arabistan, Kuveyt ve Bahreyn söz konusu gruplara karşı daha hoşgörüsüz ve şüpheci bir politika izlemeye başlamışlardır. Örneğin, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Irak, 1979 yılından sonra bu grupların başlatmış oldukları grevleri ve protestoları sert bir şekilde bastırmışlardır.⁴³ Bahreyn’de başlayan siyasal reform süreci İran Devrimi ile birlikte, coşkusunu kaybetmiş, Şiiilerin haricinde diğer etnik ve siyasal grupların beklentileri de gerçekleşmemiştir.⁴⁴ Diğer taraftan Bahreyn’de Şiiileri temsil eden El-Vefak Partisi⁴⁵ tıpkı İran’daki muhalifler gibi, siyasal ve ekonomik sorunlara öncelik verdiğinden İran rejimine mesafeli yaklaşmaktadır.⁴⁶

Körfez’de mezhepsel gerilim Irak işgali sonrası gözle görülür bir şekilde yükselişe geçmiştir. Saddam Hüseyin döneminde Irak’ta baskıya maruz kalan Şii gruplar Amerikan işgali sonrasında bu ülke siyasetinde söz sahibi olmuşlar ve İran ile yakın ilişkiler kurmuşlardır. Örneğin, İran’da kurulan Irak İslam Devrim Yüksek Konseyi⁴⁷ (İİDYK) liderleri, ABD’nin Irak’ı işgalinden sonra ülkelerine dönerek, tüccar ve meslek sahibi olan Şii orta sınıftan destek istemişler ve eş zamanlı olarak ABD ile ilişkilerini de geliştirmişlerdir.⁴⁸ İran bağlantılı Şii grupların Irak’ta etkinliklerini artırmaları topraklarında önemli ölçüde Şii azınlık barındıran Bahreyn, Suudi Arabistan ve Yemen gibi ülkeleri endişelendirmiş ve Irak’taki bu gruplara yönelik baskılarını artırmışlardır. Mezhepsel fay hatlarının siyasal yapılanmaları belirlediği Basra Körfezi’nde etnisite, kültür ve dinin bölgeyi derinden böldüğü söylenebilir. İran ve Suudi Arabistan ise bu mezhepsel bölünmeyi kendi çıkarları doğrultusunda derinleştirmekten kaçınmamaktadır.⁴⁹

Diğer yandan Körfez bölgesinde Şiiiler ve Sünniler arasında öteden beri var olan dengenin bozulması, ABD’nin bölge politikaları bağlamında zaman zaman müttefikleriyle ters düşmesi ve İran’ın bölgede etkinliğini artırması bölgenin istikrarının sürdürülebilirliğini tehlikeye düşürmektedir.

Körfez’de Şiiiliğin ve Şiiilerin toplumsal ve siyasal bir çekim merkezi haline gelmiş olmaları Bahreyn, Suudi Arabistan ve Yemen’de Şii grupları destekleyen İran’ı kilit

⁴² Demir, Abu Şehmuz, Emperyalizm, Siyonizm ve Ortadoğu, Eksen Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.58.

⁴³ Prashad, Vijay, Arap Baharı, Libya Kışı. (çev.) Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s.71.

⁴⁴ Prashad, a.g.e., s.87.

⁴⁵ El Vefak Partisi Bahreyn’de faaliyet gösteren ana muhalefet partisinin adıdır. Bahreyn yönetimi bu partinin İran ve bu ülkede rejimin bekçileri olan “Devrim Muhafızları” ile bağlantılı olduğunu düşünmektedir (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk, Ahmet, Bahreyn 2013, Ortadoğu Yıllığı, s.362, http://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/bahreyn_2013.pdf, (29.06.2018).

⁴⁶ Prashad, a.g.e., s. 89-90.

⁴⁷ ABD’nin Irak’ı işgali sonrasında ülkede etnik ve mezhepsel sorunlar tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Şiiiler, ülke siyasetinin yeniden yapılandırılmasında önemli bir rol oynarlarken İran yönetiminden destek almışlardır. İran-İrak Savaşı (1980-1988) sırasında Iraklı Şii muhaliflerin bir bölümü İran’a sığınmışlardır. Ancak 2003 yılından sonra Irak’ta siyasal ortamın kendi lehlerine olması üzerine İran’a kaçmış olan Şii muhalifler ülkelerine geri dönmüşlerdir. Örneğin, 1982 yılında İran’ın desteği ile Tahran’da kurulmuş olan İİDYK, 2003 yılından sonra Irak’a geri dönerek ülke siyasetinin önemli bir bileşeni haline gelmiştir (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Köse, Hasan Hüseyin, Şii Grupların Irak Siyasetine Etkisi, The Journal Of Europe - Middle East Social Science Studies, Vol. 1, No. 2, 2015, s.64). Diğer taraftan Arap Şiiilerin tamamının İran taraftarı olduğunu söylemek zordur. Genel olarak Irak Şiiileri, ülkelerinin toprak bütünlüğünü savunmakta ve Tahran’la siyasi işbirliğine destek vermektedirler. İran ile mezhepsel yakınlığa rağmen, Iraklı Şiiilerin Arap kimliklerini korumaları Tahran yönetiminin ülkedeki etkisini sınırlandırmaktadır.

⁴⁸ Mansfield, a.g.e., s.547-555.

⁴⁹ Bojarczyk, a.g.e., s.82.

ülke konumuna getirmiştir. ABD yönetimi Şiiliği, İran'ın bölgede nüfuzunu artmaya yönelik olarak kullandığı bir araç olarak görmektedir. Zbigniew Brezinski bu durumu aşağıdaki şekilde ifade etmektedir:

“Büyük bir ihtimalle tek bir asker kaybetmeden, İran ordusunu toz haline getirebiliriz, sözde nükleer silahlarını, sanayilerini yok edip, binlerce İranlıyı öldürebiliriz. Irak'ta askeri açıdan bize yapabilecekleri çok şey yok ama bölgede karışıklık çıkarabilirler ve bu başımıza tam bir bela olur. Bu zayıflıkları onlara bir noktada avantaj sağlıyor.”⁵⁰

Yukarıda ortaya konulan düşünceler çerçevesinde ABD ve İran'ın Körfez bölgesinde bugüne kadar doğrudan karşı karşıya gelmekten imtina ettikleri söylenebilir. Ancak bu durumun ne zamana kadar böyle devam edeceği net değildir. Körfez'deki karmaşık durum geleceğe dair net öngörülerde bulunmayı zorlaştırırsa da, bölge ülkelerinin birçok konuda radikal tutum içerisine girdikleri gözlemlenmektedir. Sonuç olarak Körfez'deki mevcut sorunların çatışmaya dönüşmesi halinde bölgeyi derinden etkileyeceği söylenebilir.⁵¹

Sonuç

Jeopolitika kavramı, fiziki coğrafyanın değişmezliğine karşı, taşıdığı fırsatları, zorlukları ve gerilimleri birlikte ele almaya imkân sağlamaktadır. Bu bakımından dinamik Ortadoğu siyasetinde süreçlerin izlenmesi ve siyasal mekanizmaların tahlil edilmesinde jeopolitika önemli referans noktalarından birisi olarak kabul edilebilir. Bunun nedeni jeopolitika kavramının klasik kavramsallaştırmanın ötesinde çözümlenmelere imkân tanınmasıdır.

Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu analizlerinde jeoekonomi, jeopolitiğin önünde gidiyordu. Açıkça ifade etmek gerekirse, bu dönemde Ortadoğu ve özellikle Körfez bölgesi enerji kaynakları üzerine yapılan mücadelenin merkezi konumundaydı. Körfez bölgesinde 1979 öncesinde İran ve Suudi Arabistan'ın başat aktörler olduğu bir denge mevcuttu. Ancak 1979 yılında İran'da meydana gelen İslam Devrimi bu jeopolitik dengeyi alt-üst etmiştir.

Özellikle Irak'ın işgali ile Arap Baharı arasındaki dönemde Körfez bölgesinde, belirli bir dengenin hüküm sürmüş olduğu söylenebilir. Ancak söz konusu denge bu süreçten sonra İran lehine değişmiştir. ABD'nin askerî saldırıları ve bölgeyi istikrarsızlaştırma eğilimi, küresel düzenin ve uluslararası sistemin yeniden tartışılmasına ve bölge aktörleri arasında asimetrik mücadelelerin yapılmasına kapı aralamıştır. Sözü edilen iki farklı dinamik, Körfez bölgesi açısından mevcut durumun sürdürülebilirliği ile ilgili kaygıları arttırmaktadır. Sorunlu Ortadoğu coğrafyasında etkin hiçbir gücün azla yetinmek istememesi, tehlikeli meydan okumaları beraberinde getirmektedir.

Diğer yandan 11 Eylül saldırıları sonrası Washington yönetiminin politika değişikliğine giderek saldırgan bir tutum benimsemesi, Körfez ülkelerinin korkularının depreşmesine neden olmuştur. Bu bağlamda 2015 yılında gözle görülür şekilde ortaya çıkan Tahran-Washington yakınlaşması, Körfez ülkelerinin Amerikalılar ile olan ittifak

⁵⁰Brezinski, Zbigniew, Amerika ve Dünya, (Eds.) David Ignatius, Brent Scowcroft, (Çev.) Manolya Aşık Profil Yayınları, İstanbul, 2012, s.82-83.

⁵¹ Körfezdeki gerilimlerin tarihi seyri için bkz. Pollack, M. Kenneth, The Regional Military Balance, Sokolsky, D. Richard, (ed), The United States and the Persian Gulf (içinde), National Defense University Press, Washington D.C. 2003, s.73-75.

ilişkilerini sorgulamalarına neden olmuştur. Bu durum 2017 yılında Donald Trump'ın iktidara gelmesiyle devam etmiştir. Körfez ülkeleri zaman zaman ABD'den uzaklaşsalar da güvenlik perspektifinden Amerikalıların askerî desteğine muhtaçtırlar. Dolayısıyla ABD'den bağımsız bir politika izlemeleri pek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- Abraham, Rhea, Confronting the Challenge of Political Reforms in GCC States: Domestic Transition via Regional Integration, Arab Center for Research and Policy Studies. 2015, http://www.mondialisations.org/medias/pdf/confronting_thechallenge_of_political_reform_singcstates.pdf, (03.06. 2018).
- Arab Gulf Countries to Discuss Unifying Oil Product Pricing Best of in World Map, <http://utlr.me/gulf-countries-in-world-map.html/arab-gulf-countries-to-discuss-unifying-oil-product-pricing-best-of-in-world-map>, (12.03.2018).
- Başkan, Birol, Körfez'in İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler, Akademik Ortadoğu, http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu14makale/birol_baskan.pdf, (1205.2018).
- Bojarczyk, Bartosz, Geopolitics of the Persian Gulf Region, 2012, <http://www.pan-ol.lublin.pl/wydawnictwa/TPol7/Bojarczyk.pdf>, (12.05.2018).
- Brzezinski, Zbigniew. Amerika ve Dünya. moderatörler: David Ignatius, Brent Scowcroft. (Çev.) Manolya Aşık, Profil Yayınları, İstanbul, 2012.
- Byman L. Daniel, John R. Wise, "The Persian Gulf in the Coming Decade", 2002, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2005/MR1528.pdf, (12.06.2018).
- Chapman, Duane, Neha Khanna, The Persian Gulf, Global Oil Resources, and International Security, 2004, <https://www.binghamton.edu/economics/research/old-working-papers/docs/WP0419.pdf>, (14.06.2016).
- Cordesman H. Anthony, Arleigh A. Burke Chair, Iran's Developing Military Capabilities, Report, 2004. <http://www.mafhoum.com/press7/219P6.pdf>, (15.06.2018).
- Cordesman H. Anthony, Iran and the Gulf Military Balance, Center for Strategic and International Studies Report, 4 October 2016 <https://www.csis.org/analysis/iran-and-gulf-military-balance-1>, (14.06.2018).
- Çitlioğlu, Ercan, İran'ı Anlamak, Ankara: Başkent Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Demir, Abu Şehmuz, Emperyalizm, Siyonizm ve Ortadoğu, Eksen Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Dokoupil, Martin, Gulf Arab States may See Unemployment rise, Labour Reforms Needed –IMF, Reuters, 20 Kasım 2013, <https://www.reuters.com/article/imf-gulf-jobs/gulf-arab-states-may-see-unemployment-rise-labour-reforms-needed-imf-idUSL5N0J51HQ20131120>, (29.06.2108).
- Donovan, Marie, America needs a new strategy to deter Iran's destabilizing behavior, 2017 <http://thehill.com/opinion/national-security/355434-america-needs-a-new-strategy-to-deter-irans-destabilizing-behavior>, (06.06.2018).
- Erboğa, Abdullah, Bölgesel Dönüşüm Süreci ve Körfez Güvenliği, Turkish Journal of Middle Eastern Studies cilt: 3, sayı: 1, 2016.
- Gaddis, John Lewis, Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy During the Cold War, Oxford University Press, 2005.
- Gündoğan, Ünalın, İran ve Orta Doğu, Adres Yayınları, Ankara, 2010.
- Harb, K. Imad, Why Qatar? Explaining Contentious Issues, Arab Center, Washington DC, 2017, <https://www.dohainstitute.org/en/Lists/ACRPS-PDFDocumentLibrary/Crisis%20in%20the%20Gulf%20Cooperation%20Council%20-%20booklet%20by%20ACW.pdf>, (29.06.2018).
- Hasanov, Ali, Jeopolitik, (çev.) Azad Ağaoğlu, Fuad Şammedov, Baibali Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

- https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=qatar, (29.06.2018).
- Huwaidin, Bin Mohamed, *The Security Dilemma in Saudi-Iranian Relations, Review of History and Political Science*, 2015, vol. 3, no. 2.
- Ighani, Helia, "Managing the Saudi-Iran Rivalry", *Council on Foreign Relations Report*, 2016 https://www.cfr.org/sites/default/files/pdf/2016/10/Workshop_Report_CPA_Saudi_Iran_Rivalry_OR.pdf, (13.06.2018).
- İran 'iki ayrı füze denedi, *Aljazeera*, 2 Ocak 2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/iran-iki-ayri-fuze-denedi>, (29.06.2018).
- İslam, Thowhidul, *The Nuclearization of Iran and the Policy of Russia, Asian and African Studies*, Volume 22, Number 2, 2013.
- İşcan, İsmail Hakkı, *Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları, Uluslararası İlişkiler*, cilt 1, sayı 2. 2004.
- Jones Martins, Rhya Jones, Michael Woods, *An Introduction to Political Geography*", [http://www.univpgri-palembang.ac.id/perpus-fkip/Perpustakaan/Geography/Geografi%20manusia/Pengantar%20Geografi%20Politik%20\(Ruang,%20tempat%20dan%20Politik\).pdf](http://www.univpgri-palembang.ac.id/perpus-fkip/Perpustakaan/Geography/Geografi%20manusia/Pengantar%20Geografi%20Politik%20(Ruang,%20tempat%20dan%20Politik).pdf), (21.06.2018).
- Karadeniz, Yılmaz, "The 1907 British-Russian Treaty's Impact on Iranian Politics", *Route Educational and Social Science Journal*, vol. 4, no. 2, 2017.
- Katzman, Kenneth, *Iran's Foreign and Defense Policies*, May 23, 2018, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R44017.pdf>, (12.06.2018)
- Kibaroglu, Mustafa, "Good for the Shah, Banned for the Mullahs: The Quest for Nuclear Power", *Middle East Journal*, vol. 60, no 2, 2006.
- Konukcu, Yasemin," İran'da Rejime Yönelik Artan Toplumsal Tepkiler: "Ekmek, Çalışma, Özgürlük", *Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği (ORDAF)*, 2018, <http://ordaf.org/iranda-rejime-yonelik-artan-toplumsal-tepkiler-ekmek-calisma-ozgurluk/>, (12.06.2018).
- Köse, Hasan Hüseyin, "Şii Grupların Irak Siyasetine Etkisi", *The Journal Of Europe - Middle East Social Science Studies*, 2015, volume: 1, issue: 2.
- Leveretti, Flynt, Hillary Mann Leverett. "Petrol ve İran - Suudi Arabistan Soğuk Savaşı", <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=166245>, (16.05.2018)
- Lindsay James M. Takeyh, Ray, *After Iran Gets the Bomb: Containment and Its Complication*, *Foreign Affairs*, March/April 2010.
- Macdonald, Hugh, *Geopolitics and Middle East Conflict*, 2002, <https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/99641/1/FS0602.pdf>, (10.05.2018).
- Mansfield, Peter. *Ortadoğu Tarihi*, (çev.) Ümit Hüsrev Yolsal, *Say Yayınları*, İstanbul, 2011.
- Mapping the Global Muslim Population*, *Pew Research Center Report*, 2009, <http://www.npdata.be/Data/Godsdiens/PEW/Pew-Muslimpopulation-2009.pdf>, (28.06.2018).
- Öztürk, Ahmet, Bahreyn 2013, *Ortadoğu Yıllığı*, http://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/bahreyn_2013.pdf, (29.06.2018).
- Öztürkler, Harun, *Körfez Arap Ülkelerinin İşbirliği Konseyi ve Birleşik Bir Suudi Arabistan ve Bahreyn'in Ekonomik Açından Önemi*, *Ortadoğu Analiz*, cilt. 4, sayı 42, 2012.
- Pollack, M. Kenneth, *The Regional Military Balance*, Sokolsky, D. Richard, (ed), *The United States and the Persian Gulf* (içinde), *National Defense University Press*, Washington D.C. 2003.

- Prashad, Vijay, Arap Baharı, Libya Kışı. (çev.) Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.
- Saudi-led Islamic Military Alliance: Counterterrorism or Counter Iran?, Deutsche Welle, 26.11.2017, <https://www.dw.com/en/saudi-led-islamic-military-alliance-counterterrorism-or-counter-iran/a-41538781>, (29.06.2018).
- Sümer, Gültekin, Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü, Uluslararası İlişkiler, cilt 5, sayı 19, 2008.
- Taflıoğlu, Serkan, İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı "Velayet-i Fakih", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, cilt 68, no. 3, 2013.
- Telhami, Shibley, The Persian Gulf: Understanding the American Oil Strategy, 2002 <https://www.brookings.edu/articles/the-persian-gulf-understanding-the-american-oil-strategy/>, (11.06.2018).
- Total Available Active Military Manpower by Country, <https://www.globalfirepower.com/active-military-manpower.asp>, (20.06.2018).
- World Military Spending in 2017, <http://visuals.sipri.org/>, (20.06.2018).
- Yergin, Daniel, Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü. (çev.) Kamuran Tuncay, 3. Basım, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2003.
- 40 Maps that Explain the Middle East, <http://www.vox.com/a/maps-explain-the-middle-east>, (12.02.2018).